

dvaro nuosavybė, ir valstiečiai jos negalėjo įsigyti. Sukaupti pinigai buvo kasami į žemę ar kitaip slepiami.

6. Lietuvos valstietis XVIII a. prekavo javais, linų sėmenimis ir pluoštu. Penimos kiaulės ir jaučiai, taip pat pieno produktai buvo dvaro eksporto prekės. XVIII a. pabaigoje pagal atskirų dvarų pajamų ir išlaidų balansą šios prekės nesudarė žymesnio pajamų šaltinio. Pagrindinės pajamos buvo gaunamos už grūdus ir jų produktą — degtinę. Lietuvos valstietis atiduodavo rinkai ir gyvulių lajų, odas, smulkesnius gyvulius, medų, vašką. Pirkosi sau druską, silkes, geležį ir jos dirbinius — noragus, kirvius, piaučius, dalgius ir audinius.

Valstiečiai XVIII a. pabaigoje atiduodavo dvarui ne visą pagamintų produktų prekinę dalį. Tai leido jiems savarankiškiau tvarkyti ūkį; tai buvo pažangus reiškinys, palyginus su natūralinio ūkio viešpatavimu.

VIDURINĖS MOKYKLOS LIETUVOJE XVIII A. PABAIGOJE

A. SIDLAUSKAS

Mokyklų istorija — svarbi kultūros istorijos šaka. XVIII amžiaus antrojoje pusėje, yrant feodalizmui ir formuojantis kapitalistiniams santykiams, feodalinę kultūrą su jos klerikalinėmis mokyklomis ir scholastiniu mokymu kritikavo pažangūs to meto Lenkijos ir Lietuvos visuomenės atstovai. Edukacinė komisija, vykdydama mokyklų pertvarkymą, turėjo daug priešų. Jos priešas buvo įvairūs vienuolių ordinais, laikę Lietuvoje mokyklas ir nenorėję leisti jose dėstyti gamtos ir taikomųjų mokslų¹.

Norint nustatyti Edukacinės komisijos veikimo reikšmę Lietuvai, reikia išsiaiškinti kolegijų tipo vidurinių mokyklų padėtį: jų skaičių, sutvarkymą ir moksleivių socialinę sudėtį. Tai padaryti galima, naudojantis lenkų istorikų darbais, jų paskelbtais Edukacinės komisijos dokumentais ir Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje Cartoriskų fonde esančia medžiaga².

Edukacinė komisija visos Žečpospolitos mokyklas administraciniu atžvilgiu padalijo į dvi provincijas: į Lenkijos ir Lietuvos. Į Lietuvos provinciją įėjo Lietuvos ir dalis Baltarusijos mokyklų. Jos centru buvo patvirtinta Lietuvos Vyriausioji mokykla (perorganizuotoji Vilniaus akademija).

Lietuvos provincijos mokyklų tinklo ir moksleivių skaičiaus klausimus yra lietus L. Žitkovičius³. Remdamasis J. Frizelio pranešimu, jis nustatė, kurios mokyklos veikė Lietuvoje 1796 metais ir kurias iš jų carinė administracija perdavė vienuolių ordinams.

Lenkijos Liaudies Respublikos istorikai H. Pohoska⁴ ir J. Fierichas⁵ taip pat sprendė Lietuvos mokyklų skaičiaus klausimą. H. Pohoska mano, kad 1787 m. Lietuvos provincijoje buvo 31 mokykla. Tačiau H. Pohoska yra neteisi, nes, be jos nurodytų mokyklų, dar veikė vidurinės mokyklos Kėdainiuose ir Slucke⁶.

J. Fierichas tvirtina, kad medžiagos apie Lietuvos mokyklas Edukacinės komisijos veiklos laikotarpiu tiek maža, jog sunku ką nors tikresnio apie jų skaičių pasakyti⁷. Su šia J. Fiericho nuomone taip pat negalima sutikti.

¹ A. Sidlauskas, Kova dėl gamtos mokslų įvedimo Lietuvos mokyklose XVIII amž. pabaigoje. — Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 2(11), 133—134, Vilnius, 1961.

² Cart. f., DC.

³ L. Żytkowicz, Rządy Repnina na Litwie w latach 1794—7, Wilno, 1938.

⁴ H. Pohoska, Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej, Lublin, 1957.

⁵ J. Fierich, Nauki rolnicze w szkołach średnich Komisji Edukacji Narodowej, Kraków, 1950.

⁶ MAB, ERS 730, l. 46.

⁷ J. Fierich, Nauki rolnicze..., 59.

Vilniaus universiteto bibliotekoje yra instrukcijos generaliniams vizitatoriams, vizitatorių pranešimai, mokyklų susirašinėjimas su Lietuvos Vyriausiosios mokyklos rektoriumi. Iš instrukcijų vizitatoriams matyti, kurias mokyklas jie turėdavo aplankyti. Dar tiksliau apie mokyklų tinklą informuoja vizitatoriai savo pranešimuose, aprašydami kiekvieną aplankytą mokyklą. Jie pateikia duomenų ir apie mokyklas, veikusias be Edukacinės komisijos žinios, nurodo jų moksleivių skaičių. Atsižvelgiant į visa tai, galima nustatyti ir mokyklų tinklą, ir moksleivių skaičių.

Jėzuitai, prieš panaikinant jų ordiną 1773 m., Žečpospolitoje turėjo 66 kolegijų tipo mokyklas⁸. Iš jų Lietuvos provincijoje buvo 20: Bobruisko, Lietuvos Brastos, Gardino, Jurevičių, Kauno, Kražių, Merkinės, Minsko, Naugarduko, Nesvyžiaus, Pinsko, Pašiaušės, Slonimo, Slucko, Žodiškių⁹, Volkovisko ir Mozyriaus¹⁰, Vidžių¹¹, Vilniaus¹² ir Višniavos¹³.

Aštuonias panašaus tipo mokyklas (Donbrovicuose, Lydoje, Liubešave, Lužkuose, Panevėžyje, Raseiniuose, Ščiucine ir Ukmergėje) turėjo vienuolių pijarų ordinas¹⁴. Bazilionai turėjo keturias mokyklas (Berezvečiuose, Žirovicuose, Borūnuose¹⁵ ir Sviežene¹⁶). Krokuvos akademija turėjo Bialoje savo koloniją¹⁷, o evangelikų sinodas savo mokyklas turėjo Kėdainiuose ir Slucke¹⁸.

Iš viso 1773 m. Lietuvos provincijoje buvo 35 kolegijų tipo mokyklos. Jos buvo pavestos Edukacinės komisijos kontrolei¹⁹. Komisija, norėdama turėti tikslų mokyklų tinklo vaizdą, 1773 m. spalio 23 d. pavedė Polocko vyskupui M. Poniatovskiui surašyti Lenkijos, o pakancleriui J. Chreptavičiui — Lietuvos mokyklas²⁰. Greičiausiai, surašymo metu Merkinės ir Jurevičių pojėzuitines mokyklas Edukacinė komisija perleido vienuoliams: Merkinės — dominikonams²¹, o Jurevičių — kapucinams²². 1774 m. birželio 2 d. komisija svarstė vaivadijų mokyklų tinklo klausimą²³, tačiau, kuriose vietose ji numatė steigti tokias mokyklas, žinių nėra. Tuo pačiu laiku buvo numatyta ir mokyklinė hierarchija. Pradinės mokyklos turėjo priklausyti nuo paviatų mokyklų, paviatų mokyklos — nuo vaivadijų mokyklų, o šios — nuo aukštųjų mokyklų ir nuo Edukacinės komisijos²⁴. Tokių mokyklų sutvarkymo planą paruošė Lenkijoje gyvenęs fiziokratas Diupon de Nemuras (Dupont de Nemours). Jo planą, surašytą keturiais memorialais, Edukacinė komisija svarstė savo posėdžiuose 1774 m. rugsėjo, spalio ir lapkričio mėnesiais²⁵. Komisija nutarė, kad paviatų mo-

⁸ S. Tyne, Komisja Edukacji Narodowej. Wybór źródeł, 27, Wrocław, 1954.

⁹ J. Łukaszewicz, Historia szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskiem, 4, 49, 55, 68, 76, 88, 98, 112, 116, 119, 121, 127, 133, 151, 194, Poznań, 1851.

¹⁰ VUB, Cart. f., DC 98, l. 6 ir 14.

¹¹ VUB, Cart. f., DC 90, l. 27.

¹² VUB, Cart. f., DC 89, l. 12.

¹³ VUB, Cart. f., DC 88, l. 18.

¹⁴ J. Łukaszewicz, Historia szkół, 197, 204, 206, 217, 222, 238, 241, 260.

¹⁵ Ten pat, 263, 264, 274. K. J. Lukaševičius klysta sakydamas, kad Edukacinė komisija įkūrė apygardinę mokyklą Seversko Novgorode: daugiau kaip 100 metų Seversko Novgorodas neįėjo į Žečpospolitos sudėtį.

¹⁶ VUB, Cart. f., DC 98, l. 8.

¹⁷ VUB, Cart. f., DC 98, l. 3.

¹⁸ MAB, ERS 730, l. 46.

¹⁹ J. Lewicki, Ustawodawstwo szkolne, za czasów Komisji Edukacji Narodowej, 1—2, Kraków, 1925.

²⁰ T. Wierzbowski, Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły na Koronie, 21, Warszawa, 1901—1917, s. 37, 20.

²¹ VUB, Cart. f., DC 88, l. 33.

²² VUB, Cart. f., DC 90, l. 28.

²³ T. Wierzbowski, Komisja Edukacji..., s. 37, 20.

²⁴ J. Lewicki, Ustawodawstwo szkolne..., 13.

²⁵ T. Wierzbowski, Komisja Edukacji..., s. 37.

kyklose mokslas truks dvejus metus, o vaivadijų mokyklose — ketverius metus. Lietuvos vaivadijų mokyklas komisija pavedė vyskupui Ig. Masalskiui ir pakancleriui J. Chreptavičiui²⁶, nurodydama, kurias mokyklas paveda pirmajam ir kurias antrajam didikui. 1775 m. spalio 8 d. ir gruodžio 17 d. nutarimuose nurodoma, kad J. Chreptavičius globos Minsko, Pinsko ir Naugarduko mokyklas, o Ig. Masalskis — Vilniaus ir Trakų vaivadijų bei Žemaičių seniūnijos mokyklas²⁷. Į Ig. Masalskio globą pateko Vilniaus akademija, Kauno ir Gardino vaivadijų mokyklos ir dvylika tose vaivadijose buvusių paviatų mokyklų (Žodiškių, Lužkų, Lydos, Ukmergės, Pašiaušės, Ščiucino, Vidžių, Berezvečių, Panevėžio, Merkinės, Raseinių ir Kražių). Reformatų Kėdainių ir Slucko mokyklos pasiliko jų sinodo žinioje. Tuo būdu Edukacinė komisijai pavaldžios pasidarė visos mokyklos: pradinės, vidurinės ir aukštoji. Taip buvo iki 1780 m. birželio 13 d.

Per tą laiką mokyklų tinklas šiek tiek pasikeitė. Edukacinė komisija 1775 m. atidarė paviato mokyklą Kretingoje²⁸, 1777 m. tokią pat — Balstogėje²⁹, 1778 m. — Pastoviuose³⁰ ir Cholopeničiuose³¹. Vienuoliai dominikonai 1777 m. atidarė mokyklą Časnikuose³². Edukacinė komisija 1778 m. uždarė dvi savo paviatų mokyklas: Žodiškiuose³³ ir Pašiaušėje³⁴.

1780 m. birželio 13 d. nutarimu visos mokyklos Lenkijos provincijoje buvo pavestos Krokuvos aukštajai mokyklai, o Lietuvos provincijoje — Vilniaus aukštajai mokyklai, pavadintai vyriausiąja³⁵. Lietuvos provincijoje buvo numatytos Vilniaus, Gardino, Naugarduko, Minsko, Kauno ir Lietuvos Brastos mokyklinės apygardos³⁶. Iš 1782 m. generalinių vizitatorių pranešimų matyti, kad jos buvo sudarytos. Vizitatorius G. Piramovičius kaip apygardos centrą mini Kauną³⁷.

Zemaitijos bajorai reikalavo, kad pas juos būtų įsteigta aukštesnė mokykla. Tam pritarė ir G. Piramovičius, siūlydamas apygardos centrą perkelti iš Kauno į Kražius³⁸. Tai ir buvo padaryta.

Apygardoms pagal nuostatus turėjo vadovauti renkami apygardų rektoriai. Rektorių rinkimai įvyko tik 1791 m. Iki tol apygardoms vadovavo Edukacinės komisijos skirtingieji³⁹. Apygardoms priklausiančios mokyklos tapo paapygardinėmis.

Nuostatuose nurodoma, kad šešių klasių mokyklose, kurios daugiausia buvo apygardinės, mokslas truks septynerius metus⁴⁰. Penktoji klasė šiose mokyklose buvo dvimetė. Dvimetės klasės įvedimą galima paaiškinti tuo, kad Edukacinė komisija padidino dėstomųjų dalykų skaičių ir dėstomųjų dalykų valandų skaičių, nepadidindama dėstytojų krūvio. Paapygardinėse mokyklose buvo įvestos trys dvimetės klasės. Mokslas jose turėjo trukti šešerius metus.

Paapygardinių mokyklų tinkle 1783 m. Edukacinė komisija daug ką pakeitė. Generaliniai vizitatoriai gavo nurodymus uždaryti 7 paapygar-

²⁶ T. Wierzbowski, Komisja Edukacji..., s. 37, 22.

²⁷ Ten pat, s. 37, 80.

²⁸ VUB, Cart. f., DC 88, l. 29.

²⁹ VUB, Cart. f., DC 88, l. 5.

³⁰ J. Fierich, Nauki rolnicze..., 13.

³¹ VUB, Cart. f., DC 98, l. 9.

³² VUB, Cart. f., DC 98, l. 10.

³³ J. Fierich, Nauki rolnicze..., 13.

³⁴ VUB, Cart. f., DC 88, l. 30.

³⁵ T. Wierzbowski, Komisja Edukacji..., s. 38, 186.

³⁶ H. Pohoska, Wizytatorowie..., 296.

³⁷ VUB, Cart. f., DC 88, l. 31.

³⁸ VUB, Cart. f., DC 88, l. 33.

³⁹ VUB, Cart. f., DC 83, l. 33, 53, 57.

⁴⁰ S. Tyne, Komisja Edukacji Narodowej, 661.

dines mokyklas Baltarusijoje dėl mažo moksleivių skaičiaus. Jose mokėsi vos po keliasdešimt vaikų⁴¹, ir jų uždarymas taupumo sumetimais visai suprantamas. Bazilionų ordino išlaikoma Borūnų mokykla buvo uždaryta, galvojant, kad šios mokyklos moksleiviai pereis į Višniavos akademinės bendruomenės (Edukacinės komisijos išlaikomą) mokyklą⁴². Žinant, kad Višniavos mokyklos pastatas 1782 m. sudegė ir mokykla su mokytojų butais įsikūrė klebonijos pastate, kur buvo labai ankšta⁴³, Borūnų bazilionų mokyklos uždarymo faktą galima paaiškinti tik tuo, kad Edukacinė komisija siekė padidinti savo mokyklų moksleivių skaičių, net uždarydama kaimynines vienuolynų mokyklas. Bazilionų mokyklos Sviežene ir dominikonų Casnikuose buvo uždarytos kaip nesilaikančios Edukacinės komisijos nurodymų ir mokančios moksleivius senoviškai⁴⁴. 1783 m. dar buvo uždarytos vienuolių laikomos mokyklos Bobže ir Benicoje⁴⁵ kaip nesilaikančios Edukacinės komisijos programinių nurodymų paapygardinėms mokykloms ir veikiančios be komisijos leidimo. Dėl tų pačių priežasčių artimiausiais metais Edukacinė komisija uždarė vienuolių kapucinų mokyklą Jurevičiuose⁴⁶, marijonų — Marijampolėje⁴⁷ (dabartinis Kapsukas), pradėjo ilgai trukusias bylas dėl misionierių mokyklos Lyskove⁴⁸ ir bazilionų Padubysyje⁴⁹ uždarymo. Visos šios vienuolių ordinų išlaikomos vidurinės mokyklos, nesilaikančios Edukacinės komisijos nurodymų ir laikomos be komisijos leidimo, turėjo būti perorganizuotos į pradinės mokyklas⁵⁰.

Minėtose vienuolių mokyklose nebuvo dėstomi gamtos ir tikslieji mokslai, mokymą vienuoliai grindė senąja scholastine sistema⁵¹, auklėjo moksleivius religinio fanatizmo dvasia. Neįsileisdami į savo mokyklas gamtos ir tikslųjų mokslų, vienuoliai parodė, kad į šių mokslų žinias jie žiūrėjo kaip į nereikalingas ir pavojingas. Vienintelė disciplina, kurią vienuolių auklėtiniai išmokdavo, buvo lotynų kalba, o, jos besimokydami, įgydavo tam tikrų žinių iš mitologijos, literatūros ir senovės istorijos. Todėl Edukacinės komisijos kovą su vienuolių mokyklomis reikia laikyti teigiamu reiškiniu.

1782 m. generaliniai vizitatoriai turėjo pranešti paapygardinėms mokykloms, kokiai apygardai jos priklauso. Iš jų pranešimų⁵² matyti, kad Lietuvos provincijoje buvo sudarytos keturios apygardos (Lietuvos, Žemaitijos, Naugarduko ir Polesės)⁵³. Į pirmąsias dvi įėjo etnografinė Lietuva (I lentelė).

Be to, generalinis vizitatorius P. Benkovskis pažymėjo, kad nežinia, kuriai apygardai turi priklausyti pijarų mokyklos Donbrovicuose ir Liubėšave. Turint galvoje, kad netoli esanti Pinsko mokykla priklausė Polesės apygardai, galima šias mokyklas tai apygardai ir priskirti. Reformatų sinodo vidurinės mokyklos Kėdainiuose ir Slucke nebuvo priskirtos jokiai apygardai.

⁴¹ VUB, Cart. f., DC 90, l. 26—27.

⁴² VUB, Cart. f., DC 90, l. 5.

⁴³ VUB, Cart. f., DC 88, l. 15.

⁴⁴ VUB, Cart. f., DC 98, l. 3 ir 10; DC 90, l. 12 ir 22.

⁴⁵ VUB, Cart. f., DC 90, l. 5 ir 22.

⁴⁶ VUB, Cart. f., DC 103, l. nepažymėti.

⁴⁷ VUB, Cart. f., DC 112, l. nepažymėti.

⁴⁸ Byla pradėta 1783 m., baigta 1790 m. VUB, Cart. f., DC 90, l. 3; DC 96, l. 12.

⁴⁹ Byla pradėta 1783 m., baigta 1792 m. VUB, Cart. f., 89, f. 16; DC 112, l. nepažymėti.

⁵⁰ VUB, Cart. f., DC 74, l. 1.

⁵¹ VUB, Cart. f., DC 91, l. 7; DC 89, l. 13; DC 88, l. 26.

⁵² VUB, Cart. f., DC 90, l. 2.

⁵³ VUB, Cart. f., DC 89 ir DC 90.

Lietuvos apygardos mokyklos

	akademinės bendr.	6 kl.
Gardino		6 kl.
Vilniaus	" "	3 kl.
Višniavos	" "	3 kl.
Pastovių	" "	3 kl.
Balstogės	" "	3 kl.
Volkovisko	" "	3 kl.
Merkinės dominikonų		3 kl.
Lydos pijarų		3 kl.
Sėiucino pijarų		3 kl.

Žemaitijos apygardos mokyklos

	akademinės bendr.	6 kl.
Kražių		3 kl.
Kauno	" "	3 kl.
Kretingos	" "	3 kl.
Ukmergės pijarų		3 kl.
Panevėžio pijarų		3 kl.
Raseinių pijarų		3 kl.

Naugarduko apygardos mokyklos

	akademinės bendr.	6 kl.
Naugarduko		6 kl.
Minsko	" "	3 kl.
Nesvyžiaus	" "	3 kl.
Slucko	" "	3 kl.
Bobruisko	" "	3 kl.
Cholopeničių	" "	3 kl.
Mozyriaus	" "	3 kl.
Lužkų pijarų		3 kl.
Berezvečių bazilionų		3 kl.

Polesės apygardos mokyklos

	akad. bendr.	6 kl.
Lietuvos Brastos		3 kl.
Pinsko	" "	3 kl.
Bialos	" "	3 kl.
Zirovių bazilionų		3 kl.

Lietuvos provincijoje buvo 32 vidurinės mokyklos. Iš jų 19 mokyklų buvo akademinė bendruomenių. Kitos — įvairių vienuolynų: 8 pijarų, 2 bazilionų ir 2 dominikonų.

Buvo įsteigta naujų mokyklų: 1785 m. Virbalyje dominikonų⁵⁴. 1791 m. Užare irgi dominikonų⁵⁵, 1793 m. bazilionams leista vėl atidaryti vidurinę mokyklą Borūnuose⁵⁶; 1793 m. iš Kretingos mokykla buvo perkelta į Telšius⁵⁷, o 1794 m. leista bazilionams vėl atidaryti mokyklą Padubysyje⁵⁸.

1788 m. generaliniai vizitatoriai aplankė 31 mokyklą. Savo pranešimuose Lietuvos Vyriausiajai mokyklai jie nurodė, kad Gardino, Lietuvos Brastos, Kražių, Volkovisko, Bialos, Kauno, Pinsko⁵⁹, Naugarduko, Vilniaus, Pastovių, Minsko, Nesvyžiaus, Slucko ir Bobruisko⁶⁰ — visos akademinė bendruomenių mokyklos yra reikalingos skubaus remonto. Tai patvirtina ir 1791 metų generalinių vizitatorių pranešimai⁶¹. Mokyklų remontams buvo išskiriama pinigų suma, kuri pranešimuose vadinama *Sarta tecta*. Vienos mokyklos remontui buvo skiriama metams 600 auksinų⁶². Šitokios pinigų sumos galėjo užtekti tik smulkiam bėgajam remontui.

Edukacinės komisijos mažą rūpinimąsi mokyklų pastatais rodo ir pati mokyklų statyba. Mozyriaus mokyklos pastatui visiškai sugriuvus, mokytojai pamokas vesdavo savo kambariuose⁶³. Esant tokiai padėčiai, buvo pradėta statyti nauja mokykla pagal 1786 m. Lietuvos Vyriausiosios mokyklos patvirtintą projektą⁶⁴. Naujai pastatyta mokykla padarė labai gerą įspūdį generaliniam vizitatoriui J. Jaksai⁶⁵.

1788 m. birželio 12 d., kilus Kretingos mieste gaisrui, sudegė ir akademinės bendruomenės mokykla⁶⁶. Naujos mokyklos statybai visas

⁵⁴ VUB, Cart. f., DC 76, l. 10.

⁵⁵ VUB, Cart. f., DC 48, l. 41; DC 49, l. 86.

⁵⁶ CVIA, f. 567, a. 2, 686, l. 196.

⁵⁷ CVIA, f. 567, a. 2, 686, l. 168.

⁵⁸ CVIA, f. 567, a. 2, 686, l. 192.

⁵⁹ VUB, Cart. f., DC 93, l. 4, 6, 7, 9, 12, 14, 19.

⁶⁰ VUB, Cart. f., DC 91, l. 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11.

⁶¹ VUB, Cart. f., DC 96 ir DC 83.

⁶² VUB, Cart. f., DC 88, l. 29.

⁶³ VUB, Cart. f., DC 80, l. 8.

⁶⁴ VUB, Cart. f., DC 78, l. 16.

⁶⁵ VUB, Cart. f., DC 92, l. 26.

⁶⁶ VUB, Cart. f., DC 93, l. 19.

medžiagas ir žemės sklypą miesto centre prie turgaus aikštės dovanojo Ig. Masalskis. Šį vyskupo Ig. Masalskio žygį galima paaiškinti tuo, kad jis norėjo reabilituoti save dėl Edukacinės komisijos lėšų išekvojimo. Tai buvo įrodęs J. Vibickis, 1777 m. tikrinęs Lietuvos mokyklas. Vietiniai gyventojai, norėdami turėti paapgygardinę mokyklą, talkininkavo, statant mokyklos pastatus, aprūpino butais mokytojus ir moksleivius. Buvo numatyta, kad naujų mokyklos pastatų statyba, neskaitant medžiagu, atsieis 7000 auksinų⁶⁷. Mokykla buvo baigta statyti 1790 m.⁶⁸

Edukacinė komisija savo lėšomis dar statė naują mokyklą Pastoviuose⁶⁹. Akademinės bendruomenės mokykla buvo pastatyta Balstogėje, tačiau ne komisijos, bet didikės Krakovskos lėšomis. Mokykla buvo baigta 1790 m.⁷⁰ Naują mokyklos pastatą statė ir vienuoliai pijarai Raseiniuose⁷¹.

Edukacinės komisijos išlaikomų mokyklų pastatų būklė buvo prasta: keturiolika mokyklų reikėjo skubiai remontuoti, o Edukacinė komisija savo lėšomis statė tik tris mokyklas. Kretingos mokyklai medžiagos buvo duotos, reikėjo padengti tik darbo išlaidas. Nieko nežinome apie Višniavos mokyklos pastato statybą, nors mokykla su mokytojų butais, kaip minėta, buvo įsikūrusi klebonijoje, ir generaliniai vizitatoriai savo pranešimuose skundėsi dėl darbo sąlygų⁷².

Be viešųjų mokyklų, XVIII a. buvo ir uždarų mokymo įstaigų, vadinamų bursomis ir konviktais. Bursomis buvo vadinami bendrabučiai, kuriuose gyveno neturtingi jaunuoliai, nemokėdami už mokslą ir gaudami pilną išlaikymą. Tokie moksleiviai, atsilygindami už išlaikymą, giedodavo bažnytiniame chore, atlikdavo kitus patarnavimus bursos šeimininkams — vienuoliams. Būdavo bursų moksleivių, kurie neatlikinėdavo bažnytinių patarnavimų. Tokie buvo išlaikomi iš bursai kokio nors fundatoriaus paaukoto kapitalo. Konviktai irgi buvo bendrabučiai, tačiau iki XVIII a. vidurio šios įstaigos buvo skiriamos išimtinai neturtingųjų bajorų vaikams⁷³. Konvikty auklėtiniai taip pat buvo išlaikomi iš paaukotų kapitalų. Pavyzdžiui, Vilniaus kapitulos konviktas buvo įkurtas 1618 m., Ašmenos pavieto žemės teisėjui Jonui Korsakui testamentu užrašius Jasių dvarą, 800 kapų lietuviškų grašių ir medinius namus Vilniuje. Kunigas Beinartas šiam konviktui užrašė 10 000 auksinų. Kiti aukotojai įvairiais metais užrašė dar 12 400 auksinų. Kapitalų užrašinėtojai nurodė, kad konvikte būtų išlaikomi neturtingų bajorų vaikai⁷⁴. Nuo XVIII a. vidurio konviktuose gyvendavo ir pasiturinčių bajorų vaikai, kurių tėvai mokėdavo už vaikų išlaikymą⁷⁵. Į konviktus siųsdavo bajorai savo vaikus pasirengti ir iš pradinės mokyklos kurso⁷⁶, vengdami mokytis juos pradinėse mokyklose, kur mokėsi ir valstiečių vaikai. Vilniaus mieste paskutiniame XVIII a. ketvirtyje, be miesto kapitulos konvikto, buvo bazilionų⁷⁷, pijarų⁷⁸ ir Edukacinės komisijos konviktai⁷⁹. Konviktai dar buvo Kražiuose⁸⁰, Balstogė-

je⁸¹, Ukmergėje⁸², Lydoje⁸³, Ščiucine⁸⁴, Borūnuose⁸⁵, Donbrovicuose⁸⁶ ir Liubešave⁸⁷. Iš viso Lietuvos provincijoje buvo 12 Edukacinės komisijos kontroliuojamų konvikty. Apie moksleivių skaičių juose nieko tiksliau negalima pasakyti, nes generaliniai vizitatoriai paprastai apsiribodavo nurodymu, kad konvikte yra keletas moksleivių⁸⁸.

Palyginti tikslias žinias turime apie moksleivių skaičių apygardinėse ir paapgygardinėse mokyklose. Kaip matyti iš 2 lentelės, moksleivių skaičius septyniose mokyklose padidėjo dvigubai arba trigubai (Kražių ir Vilniaus mokyklos). Itin daug moksleivių (576) buvo Vilniaus akademinės bendruomenės paapgygardinėje mokykloje. Daug įtakos tam turėjo Vilniuje buvusi Vyriausioji mokykla. Tėvai, galvodami vaikus leisti mokytis į Vyriausiąją mokyklą, siųsdavo juos mokytis į Vilniaus paapgygardinę mokyklą, tikėdamiesi, kad iš jos bus lengviau įstoti į aukštąją mokyklą. Be to, buvo patogiau visą mokymosi laiką gyventi vienoje vietoje.

2 lentelė

Eil. Nr.	Mokyklos pavadinimas	1782	1783	1786	1787	1788	1789	1790	1791
1.	Balstogės	113	106	143	224	146	150	129	122
2.	Berezvečių		133	99	102	111			
3.	Bialos	203	190	146	265	281	232	242	256
4.	Bobruisko	76	77	67	54	68	73		
5.	Borūnų	152	133						
6.	Lietuvos Brastos	180	165	133		1855		207	192
7.	Donbrovičių	50		121	107	112			
8.	Gardino	133	139	190	213	244	200	254	244
9.	Cholopeničių			65	47	55	57		
10.	Kauno	79	70	126	104	112	110	106	128
11.	Kražių	114	170	218	260	324	341	376	383
12.	Kretingos	108	106	140		189	170	220	242
13.	Liskovo	86			80	75		70	
14.	Liubešavo	60		60	80	75			
15.	Lydos	70	99	86	62	73	61		
16.	Lužkų	130	121	98	113	92			
17.	Merkinės	71	75	108	84	91	92	83	80
18.	Minsko	209	212	236	237	283	282		277
19.	Mozyriaus	65	68	69	95	100			
20.	Naugarduko	142	160	131	130	140	151		156
21.	Nesvyžiaus	106	123	120	181	181	124		125
22.	Panevėžio	24	31	36		81	80		
23.	Pinsko	120	127	132	122	144	155	142	
24.	Pastovių	46	50	100	120	120	110		107
25.	Raseinių	109	129	165	153	173	162		
26.	Slonimo	40	60						
27.	Slucko	63	59	62	68	100	97		
28.	Svieženo	36	42						
29.	Ščiucino	119	109	91	94	68	69		
30.	Ukmergės	91	85	81		74	101		
31.	Vidžių	38	30						
32.	Vilniaus	287	292	524	504	500	487	574	576
33.	Virbalio			72	81	98		107	80

⁸¹ VUB, Cart. f., DC 76, l. 7; DC 96, l. 15; DC 93, l. 18.

⁸² VUB, Cart. f., DC 93, l. 26.

⁸³ VUB, Cart. f., DC 88, l. 12.

⁸⁴ VUB, Cart. f., DC 88, l. 14.

⁸⁵ VUB, Cart. f., DC 88, l. 17.

⁸⁶ VUB, Cart. f., DC 91, l. 12.

⁸⁷ VUB, Cart. f., DC 91, l. 13; DC 75, l. 27.

⁸⁸ VUB, Cart. f., DC 88, l. 14; DC 93, l. 26.

⁶⁷ VUB, Cart. f., DC 94, l. 20.

⁶⁸ VUB, Cart. f., DC 96, l. 16.

⁶⁹ VUB, Cart. f., DC 80, l. 4.

⁷⁰ VUB, Cart. f., DC 96, l. 15.

⁷¹ VUB, Cart. f., DC 76, l. 13.

⁷² VUB, Cart. f., DC 88, l. 19.

⁷³ S. Bednarski, Upadek i odrodzenie szkół jezuitckich w Polsce, 102—103, Kraków, 1933.

⁷⁴ CVIA, f. 567, a. 2, 686, l. 210.

⁷⁵ VUB, Cart. f., DC 88, l. 17; DC 80, l. 4.

⁷⁶ VUB, Cart. f., DC 80, l. 4.

⁷⁷ CVIA, f. 567, a. 2, b. 686, l. 209.

⁷⁸ CVIA, f. 567, a. 2, b. 686, l. 209.

⁷⁹ VUB, Cart. f., DC 88, l. 14.

⁸⁰ CVIA, f. 567, a. 2, b. 686, l. 211; Cart. f., DC 75, l. 46.

Eil. Nr.	Mokyklos pavadinimas	1782	1783	1786	1787	1788	1789	1790	1791
34.	Višniavos	29	21	99	82	64	64		79
35.	Volkovisko	60	89	87	73	85	70	64	
36.	Žirovių	170	154	136		115	130		115
37.	Casnikų	46	63						
38.	Jurevičių		30						

Iš 2 lentelės taip pat matyti, kad moksleivių skaičius sumažėjo (daugiausiai kaip dešimčia) tik penkiose Baltarusijos mokyklose (Berezvečių, Liskovo, Lužkų, Ščiucino ir Žirovių), kurios priklausė vienuolių ordinams. Generaliniai vizitatoriai, savo pranešimuose aiškindami moksleivių skaičiaus svyravimus, nurodo, jog Kražių ir Kretingos mokyklose 1786 m. moksleivių sumažėjo dėl to, kad apylinkėse buvo sunku gauti maisto produktų⁸⁹. Ukmergės, Liubešavo ir Cholopeničių moksleivių skaičius negalėjo augti dėl butų trūkumo moksleiviams tuose miesteliuose⁹⁰. Be to, akademinį bendruomenių mokyklų moksleivių skaičiui augti trukdė vienuolių ordinų propaganda prieš šias mokyklas⁹¹.

Vizitatoriai nusiskųdavo, kad moksleiviai vėlai atvyksta į mokyklas ir anksti išvyksta į namus⁹². Į mokslo metų pradžią moksleiviai atvykdavo per vėlai: rugsėjo mėnesio pabaigoje vykdavo rudeniniai bajorų teismų suvažiavimai (kurie dažnai būdavo atidedami), į kuriuos vykdami, bajorai nuveždavo savo vaikus į mokyklas⁹³. Labai griežtai buvo baudžiami moksleiviai, kurie religinių švenčių metu išvykdavo namo. Generalinis vizitatorius J. Jaksas Panevėžio mokyklos moksleivius už tokius išvykimus nubaudė, perkeldamas juos į žemesnę klasę, griežtai įspėjo dėl to Ukmergės mokyklos moksleivius⁹⁴. Taip pat pasielgė D. Pilchovskis⁹⁵ ir J. Erdmanas⁹⁶. Šitokią Edukacinės komisijos kovą su moksleivių išvykimais R. Mrozovska aiškina, kaip pastangas izoliuoti jaunąją kartą nuo tėvų namų aplinkos, siekiant sustiprinti mokyklos įtaką moksleiviams⁹⁷.

Vidurinėse mokyklose moksleivių daugumą sudarė bajorų vaikai, tačiau tarp jų, kaip matyti iš Balstogės mokyklos 1793 m. atsiųsto Lietuvos Vyriausiajai mokyklai pirmosios klasės 73 moksleivių sąrašo, 24 buvo valstiečių ir 9 miestiečių kilmės. Dar buvo vienas liokajaus ir vienas presbiterio sūnus⁹⁸. Tuo būdu iš 73 moksleivių 36 moksleiviai buvo ne bajorų vaikai. Gardino mokykloje 1789 m. iš 218 moksleivių 48 buvo miestiečiai⁹⁹. Kretingos mokykloje bajorų kilmės vaikai sudarė net mažumą moksleivių¹⁰⁰. Raseinių mokykloje buvo moksleivių, kurie neturėjo netgi kuo atsiųgti už gautuosius vadovėlius¹⁰¹. Nepasiturintiems moksleiviams Edukacinė komisija išskirdavo vadovėlių, kuriuos išdalydavo generaliniai vizitatoriai. Pavyzdžiui, J. Jaksas, 1788 m., vizituodamas mokyklas, išdalydavo

⁸⁹ VUB, Cart. f., DC 76, l. 14 ir 16.

⁹⁰ VUB, Cart. f., DC 76, l. 17; DC 75, l. 27; DC 80, l. 6.

⁹¹ VUB, Cart. f., DC 88, l. 20 ir 22; DC 89, l. 16.

⁹² VUB, Cart. f., DC 93, l. 27; DC 89, l. 4.

⁹³ S. Bednarski, Upadek i odrodzenie szkół..., 39—40.

⁹⁴ VUB, Cart. f., DC 82, l. 33 ir 42.

⁹⁵ VUB, Cart. f., DC 75, l. 5, 8, 10 ir 23.

⁹⁶ VUB, Cart. f., DC 93, l. 10, 14, 21, 23, 25 ir 26.

⁹⁷ K. Mrozowska, Walka o nauczycieli świeckich w dobie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony, 122, Wrocław, 1956.

⁹⁸ VUB, Cart. f., DC 102, l. nepažymėti.

⁹⁹ VUB, Cart. f., DC 88, l. 29; DC 89, l. 15.

¹⁰⁰ VUB, Cart. f., DC 99, l. 4—12.

¹⁰¹ VUB, Cart. f., DC 89, l. 14.

152 egzempliorius vadovėlių¹⁰², o G. Piramovičius 1782 m.— 135 egzempliorius¹⁰³. Reikia manyti, kad knygos buvo dalijamos valstiečių vaikams, nes bajoras, nors ir nepasiturintis, vis dėlto už vadovėlius būtų galėjęs sumokėti. Skirtinga moksleivių luominė kilmė atsispindėjo ir jų tarpusavio santykiuose. Virbalio mokykloje 1787—1788 mokslo metais buvo pastebėta, kad bajorų kilmės moksleiviai tyčiojasi iš savo bendramokslų, prikišdami jiems „niekingą kilmę“¹⁰⁴. Šioje mokykloje buvo prieita iki to, kad bajoriškos kilmės moksleiviai, reikšdami panieką savo prižiūrėtojams — direktoriams, kurie buvo skiriami iš mažiau pasiturinčiųjų moksleivių, atsisakydavo drauge su jais mokytis.

K. Mrozovska teigia, kad Lenkijoje turtingieji bajorai neleisdavo savo vaikų į Edukacinės komisijos mokyklas, o mokė juos namie¹⁰⁵. Kad taip buvo ir Lietuvoje, patvirtina laiškas M. Počobutui, kuriuose nurodoma, jog žmonės, baigę Lietuvos Vyriausiąją mokyklą, dirba pas bajorus kaip namų mokytojai¹⁰⁶, ir generalinių vizitatorių pranešimai¹⁰⁷.

Po Lietuvos prijungimo prie Rusijos žinių apie akademinį bendruomenių mokyklas randame gubernatoriaus J. Frizelio 1796 m. pranešime Repninui¹⁰⁸. Ten sakoma, kad veikia Vilniaus, Kauno, Kražių, Gardino, Naugarduko, Lietuvos Brastos ir Volkovisko mokyklos. Apie vienuolynų mokyklas žinių nėra.

Jekaterina II Repninui nurodė: „Jaunimo auklėjimas, atsižvelgiant į jo svarbą, turi atkreipti mūsų valdžios dėmesį. Jis turi būti grindžiamas paklusnumu dievui ir valstybės valdžiai. Kadangi, kaip žinoma, Vilniaus akademija, o ypač pijarų mokyklos, užkrečia Lietuvos jaunimą niekinga įtaka, priešinga dievui ir kenksminga visai žmonių giminei, tai reikia šias kenksmingas mokyklas patikrinti su didžiausiu stropumu, o plaukiantį iš jų blogį nuo pat šaknų atskleisti ir sunaikinti“¹⁰⁹.

Matyt, šiuo nurodymu remdamasis, vyskupas J. Kasakauskas, ruošdamas naują mokyklų tinklo organizavimo projektą, numatė šešių klasių mokyklas Vilniuje ir Žiroviuose atiduoti bazilionams, Gardine, Lietuvos Brastoje — dominikonams, o keturklases Kaune — pranciškonams, Merkinėje, Raseiniuose ir Naugarduke — dominikonams, Troškūnuose, Dotnuvoje ir Telšiuose — bernardinams, Šiauliuose — karmelitams, Liskove — misionieriams, Lydoje — karmelitams¹¹⁰. Iš projekto matyti, kad pijarams, kurie turėjo aštuonias mokyklas, buvo numatyta nepalikti nė vienos. Būdinga tai, kad vyskupas J. Kasakauskas numatė visas vidurines mokyklas perduoti Lietuvos Edukacinės komisijos kontrolei ir neleisti kištis į jų darbą Vilniaus Vyriausiajai mokyklai. Tačiau dalis vyskupo J. Kasakausko projekto nebuvo įgyvendinta, nes iš J. Frizelio 1801 m. kovo 7/18 d. pranešimo senatui matyti, jog Lydos, Ščiucino, Ukmergės, Panevėžio ir Raseinių mokyklos liko pijarų ordino rankose¹¹¹. Taip pat ir Vilniaus akademinės bendruomenės mokykla, kuri projekte buvo numatyta

¹⁰² VUB, Cart. f., DC 91, l. 14.

¹⁰³ VUB, Cart. f., DC 88, l. 7, 10, 11, 27.

¹⁰⁴ VUB, Cart. f., DC 93, l. 23.

¹⁰⁵ K. Mrozowska, Walka o nauczycieli..., 223.

¹⁰⁶ VUB, Cart. f., DC 47, l. 1; DC 46, l. 57.

¹⁰⁷ VUB, Cart. f., DC 75, l. 31.

¹⁰⁸ CVIA, f. 378, 1796, b. 10, d. II, l. 883.

¹⁰⁹ Полное собрание законов Российской Империи, 23, Nr. 17264, Petersburg, 1838; L. Zytkowicz, Rządy Repnina na Litwie, 209.

¹¹⁰ L. Zytkowicz, Rządy Repnina na Litwie, 222—223.

¹¹¹ Сборникъ материалов для исторіи просвещенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива Министерства Народнаго Просвещенія, 1, 221, Petersburg, 1898.

atiduoti bazilionams, pasiliko Vilniaus Vyriausiosios mokyklos žinioje¹¹². Visos kitos mokyklos buvo atiduotos vienuolių ordinams¹¹³.

Po ilgų raginimų, siekdami patraukti moksleivius iš reformatų sinodo mokyklos Kėdainiuose, 1797 m. bernardinai atidarė pavieto mokyklas Dotnuvoje¹¹⁴ ir Troškūnuose¹¹⁵. Pranciškonai tais pačiais metais atidarė mokyklą Kaltinėnuose¹¹⁶. L. Žitkovičius klysta, sakydamas, kad bazilionų mokykla Padubysyje buvo atidaryta 1797 m.¹¹⁷. Ši mokykla jau veikė nuo 1794 m.¹¹⁸ Tuo būdu Lietuvos gubernijoje nuo 1797 m. veikė 21 pavieto mokykla.

Susipažinus su nauja mokyklų tinklo reforma, krinta į akis, kad visos pavietų mokyklos buvo atiduotos vienuolių ordinams, išskyrus Vilniaus, kuri buvo palikta Vyriausiajai mokyklai. Tai galima paaiškinti tuo, kad carinė administracija stengėsi kuo mažiau išleisti iš pojėzuitinių turty švietimo reikalams, ir tuo, kad, perdavus mokyklas vienuolių ordinams, buvo siekiama panaikinti Vilniaus Vyriausiosios mokyklos įtaką, kuri, Jekaterinos II nuomone, buvo „priešinga dievui ir kenksminga visai žmonių giminei“.

Lietuvai pasidarius Rusijos imperijos dalimi ir pradėjus taikyti Rusijos švietimo įstatymus, mokyklų padėtis keitėsi, tačiau tai jau yra atskiro tyrinėjimo objektas.

¹¹² VUB, Cart. f., DC 49, l. 40.

¹¹³ L. Zytkowicz, Rządu Repnina na Litwie, 224—225.

¹¹⁴ VUB, Cart. f., DC 112, l. nepažymėti, KC 559, l. 19 ir CVIA, f. 567, a. 2, b. 587, l. 196.

¹¹⁵ CVIA, f. 567, a. 2, b. 686, l. 194 ir b. 120, l. 114.

¹¹⁶ CVIA, f. 567, a. 2, b. 587, l. 192.

¹¹⁷ L. Zytkowicz, Rządu Repnina na Litwie, 225.

¹¹⁸ CVIA, f. 567, a. 2, b. 686, l. 192.

SENIAUSIAS VERPIMO BŪDAS LIETUVOJE (VERPIMAS VERPSTUKU)

G. NIUNKIENE

Verpimo, kaip ir kitų darbo įrankių, pobūdį istorijos eigoje apsprendė gamybinių jėgų išsivystymo laipsnis. Joms vystantis, atitinkamai keitėsi, tobulėjo ir verpimo įrankiai. Lietuvos liaudis žinojo du verpimo būdus: verpimą verpstuku ir verpimą rateliu. Šiame straipsnyje bus liečiamas ankstyvesnis verpimo būdas — verpimas verpstuku.

Lietuvių etnografinė literatūra nagrinėjamoju klausimu nėra gausi. Išskyrus pastaraisiais metais paskelbtą M. Glemžaitės straipsnį¹, kuriame trumpai paliestas verpimas verpstuku su verpste ir P. Galaunės pateiktą verpsčių meninį apibūdinimą², daugiau niekas iš lietuvių etnografų nėra plačiau šio klausimo nagrinėjęs, nors jis yra svarbus lietuvių liaudies technikos ir materialinės kultūros istorinei raidai nustatyti. Šiame straipsnyje mėginama susisteminti šiuo metu respublikos muziejuose sukauptą daiktinę ir aprašomąją medžiagą, nustatyti verpimo įrankių vystymosi Lietuvoje kelią, išryškinant įrankių tipus, formas bei jų teritorinį paplitimą.

Straipsnyje daugiausia remiamasi Istorijos-etnografijos muziejais Vilniuje, Kauno Valstybinio M. K. Čiurliono vardo Dailės muziejais, Šiaulių „Aušros“ Istorijos-etnografijos muziejais, taip pat respublikos kraštotyros muziejų medžiaga.

Iki ratelio visuotinai lietuvių liaudies naudojamas verpimo įrankis buvo verpstukas.

Pačius ankstyviausius duomenis apie šį verpimo būdą pateikia archeologinė medžiaga. Kapinynuose, pilkapiuose ir senovinėse gyvenvietėse randami verpstukų smagračiai³ yra ne kas kita, kaip tuo laiku naudotų verpimo įrankių dalis. Daugiausia verpstukų smagračių rasta rytų Lietuvoje, matyt, todėl, kad ši Lietuvos TSR dalis archeologiniu požiūriu daugiausia ištyrinėta. Randami verpstukų smagračiai yra moliniai, smiltainio akmens, o vakarų Lietuvoje pasitaiko ir gintarinių. Kaip atrodo ankstyvųjų šimtmečių lietuvių verpstukai, ant kokios formos kotelio būdavo užmauti archeologų randami jų smagračiai, šiandien sunku pasakyti. nes ligi šiol nė vieno sveiko verpstuko nėra rasta. Aiškesnį naudotų verpimo įrankių vaizdą duoda randamos verpstukų miniatiūros, padarytos iš apskritos žalvarinės skardelės, pervertos žalvariniu virbalu. Šiuo atveju paminėtini 1961 m. Palangos plokštinio kapinyno tyrinėjimų metu rasti

¹ M. Glemžaitė, Linų ir vilnų naminis apdirbimas Lietuvoje XIX a.—XX a. pradžioje.— ILKI, 2, 288, Vilnius, 1959.

² P. Galaunė, Lietuvių liaudies menas. Medžio dirbiniai, 1, IX, XI, Vilnius, 1956.

³ Archeologinėje lietuvių literatūroje įsigalėjęs netikslus jų pavadinimas — verpstelis, verpstukas, tuo tarpu kai verpstuku liaudis vadina patį įrankį, drauge su koteliu ir ant jo užmautu svoreliu, arba smagračiu. Rusų liaudis šias sąvokas taip pat skiria: *verpstukas* — *верстено*, *smagratis* — *пряслица*.